

Єпископ Епіфаній Ревуцький і місто Лисянка

«До 300 річчя створення Українського єпископату Речі Посполитої з центром в м. Лисянка на чолі з єпископом Епіфанієм Ревуцьким»

1711 р. після майже десятирічної перерви польська адміністрація встановила свій контроль над Правобережною Україною. Проте з відходом московських військ із Правобережжя, що ознаменувало втрату його Московською державою, відбувся і згін населення. Інша частина населення потрапила на «ясир» татарам. Туреччині так і не вдалося створити тут козацьку державу. Довготривала боротьба Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії, Кримського ханства та Лівобережної Гетьманщини за право володіти Правобережною Україною завершилась на користь польського короля [1,206].

1712 р. польська адміністрація ліквідувала Корсунський козацький полк та відповідно лисянську сотню і відродила Лисянське староство (1636-1793). Край був жахливо спустошений, в м. Лисянці із 1000 будинків залишилось лише 16. Тих, хто залишився, було позбавлено козацьких прав та привілеїв. При цьому козаків віднесли до категорії вільних людей, але таких було небагато. Селяни були закріпачені, сталося друге видання кріпацтва». Слободян майже не залишилось. Але козацький дух не зник. Він залишився в у формі гайдамацького руху, останнього етапу визвольного руху на Правобережжі того часу [2, 12].

Правобережна Україна, що до 1793 р. залишалась у складі Речі Посполитої тоді поділялась на чотири воєводства: Київське (без м. Києва), Волинське, Подільське та Брацлавське. Найнижчими адміністративними одиницями вважались повіти й волості. Зокрема Київське воєводство з адміністративним центром в м. Житомирі, ділилось на три повіти: Київський (м. Паволоч), Житомирський (м. Житомир) та Овручський (м. Овруч). Але в поділі на повіти та волості не було чіткості, й ці терміни вживались як дуже орієнтовані по відношенню до приблизно визначеної території з більш-менш значною кількістю поселень. Точним був тільки поділ з одного боку на землі діничні й духовенства, а з іншого королівські, тобто староства.

На той час в XVIII ст. на землях Південної Київщини та Південно-Східної Брацлавщини були принаймні Звенигородське, Уманське, Богуславське, Білоцерківське, Трахимирівське, Смілянське, Черкаське, Канівське, Корсунське, Кошевацьке, Таращанське, Шавульське, Мошенське, Тетіївське, Ржищевське, Кагарлицьке та Лисянське староства [2,35].

Крім того, у джерелах зафіксовано й нечисленні за населенням Шендерівське, Синицьке (лише одне поселення) та інші староства, які існували обмежений час. Враховуючи територіальне розміщення, особливості колонізації, ці староства мали різну господарську спроможність [2,35].

В свою чергу, Лисянське староство межувало з Білоцерківським, Богуславським, Корсунським, Смілянським, Звенигородським та Шаульським староствами. [2, 35]

Таким чином, Лисянське староство (графство) займало терени південної Київщини – історико-географічного краю, зокрема східна частина розташована у басейні р. Гірський Тікич (притоки Срібна, Пожиточна, центральна і північна – у басейні р. Гнилий Тікич, північно-східна – частково на вододілі Південного Бугу й Дніпра та в басейні р. Рось (притока Хоробра) [2,13].

Після 1714 р. на Правобережній Україні, де знову запанувала Річ Посполита, відновилася державна політика експансії католицизму разом з насильницьким нав'язуванням унії. Ще у 1676 р. польський сейм заборонив спілкування православних у Речі Посполитій зі східними патріархами. Єпископські православні кафедри уряд віддавав лише тим кандидатам, які згодом погоджувалися перейти в унію. Внаслідок цього у 1711

р. в унію перейшов останній православний єпископ на правому боці Дніпра. З цих підстав долями православних віруючих Правобережної України намагалась опікуватися Переяславська єпархія, КМ РПЦ, створена ще за гетьманства Івана Мазепи [3,91].

Польська влада, активно проводила політику економічного, національного та релігійного гніту, оскільки, не дозволяла видавати українські книжки, закривала українські школи і православні приходи. Більш того, Сейм 1717 р. прийняв конституцію про закриття всіх православних церков. Через невгамовні та довготривалі в цих краях козацькі бунти в 1718 р. шляхта та ксьондзи Київського воєводства змушені були тікати [2,12].

Уніатський собор 1720 р. у Замості проголосив уніатську церкву єдиною законною церквою грецького обряду на території Речі Посполитої. Але загнати в унію православних лисянського краю виявилось справою непростю, як побачимо далі, просто неможливою. [2,12].

Крім того, українське духовенство Правобережної України чинило спротив і Московському патріархату, який Київську митрополію внаслідок розпочатої в 1686 р. анексії, вже в 1700 р. перетворив на рядову єпархію РПЦ. Більш того, цар Петро I затверджував і київських митрополитів та єпархіальних єпископів в Україні. Протягом кінця XVII-XVIII ст. в Україні не відбувся жоден церковний Собор. Створений Синод, який керувався «Духовним регламентом» 1721 р. на чолі з обер-прокурором став частиною державного апарату, своєрідним міністерством. Обер-прокурор управляв Церквою, як своїм департаментом, а до Синоду він ставився, як до ради при ньому. Його влада над Церквою була без порівняння вища й більша влади патріарха, який був лише виконавчою владою Собору єпископів [3, 84,85].

Також, внаслідок проведених державних реформ Московське царство у 1721 р. було перейменовано у Російську імперію, а цар Петро I проголошений її імператором.

11 травня 1722 р. відбулося наречення архімандрита Варлаама Ванатовича на архієпископа Київського, а 14 травня здійснено було архієрейську хіротонію, яку очолював віце-президент Синоду архієпископ Феофан Прокопович у співслужінні з іншими преосвященними. Богослужіння відбувалися в московському Успенському соборі. Після інтронізації в митрополити київські попередники Варлаама Ванатовича отримували так звані грамоти, в яких засвідчувався сам акт поставлення в митрополити, а потім визначалося правове становище Київської митрополії і її архіпастиря. Однак цього всього першосвятитель Київський Варлаам не отримав. Замість грамоти нововисвяченому у архієпископу було видано синодальний указ на Київську консисторію, в якому сновіщалась про здійснене посвячення Варлаама Ванатовича на Київську кафедру. В цьому якраз указі визначався новий принизливий титул першосвятителя: «И как при нареченим и возведении отитлован, так и ныне титулуется, и в прочее престолоправительства его время титуловаться определен Преосвященным архієпископом Киевским и Галицким» (1722-1730) [3,157].

За таких обставин, українське духовенство в розділеній між різними ворогуючими країнами (Росією, Польщею і Туреччиною) України, і наділі чинило свій спротив.

Прикладом спротиву релігійній політиці того часу, яку вели щодо віросповідання українців, як Річ Посполита так і Російська імперія, є м. Лисянка, Лисянської волості, Київського повіту, Київського воєводства, Речі Посполитої.

Так, у Лисянці православними парафіянами була побудована в 1718 р. Миколаївська церква на місці давньої церкви на чолі з священиком о. Олексієм і 1720 р. Успенська церква з священиком Федором Григоровичем, 1723 р. січовими козаками Михайлівська, «дубовая, из дерева в костки обделанного, крестовая, пристройная, гонтами покрыта, без подлоги, о пяти куполах» та Георгіївська – з священиком Сімеоном Кондратовичем, 1730 р. – Вознесінська і Преображенська церкви, при трьох куполах біля старої. Крім того, вірогідніше всього на початку 1720-х рр. відновив свою діяльність і Лисянський Свято-Троїцький православний монастир (1656) [2, 36,37].

При цьому, здійснення будівництва Михайлівської та Георгіївської церкви в Лисянці саме січовими козаками, які, як і вся Запорозька Січ, ще в 1709 р. повернулись під канонічну юрисдикцію Константинопольського патріархату, свідчить про те, що місто не перервало свій зв'язок з Запорозькою Січчю. Козацтво поверталось в свій край, де з новою силою боролось за свою православну віру та права.

Більш, того на початку XVIII століття для оборони від гайдамаків створювалася надвірна міліція, яка охороняла володіння свого пана. Вона набиралася з посполитих, яких звільняли від повинностей. Для контролю та охорони своїх володінь, з відновленням свого панування на лисянщині князем Яблоновським було створено загін лисянських надвірних козаків. В 1717 р. його очолював Малиновський [2, 34].

При цьому, незважаючи на своє привілейоване становище, надвірні козаки виявилися дуже ненадійною і навіть небезпечною для шляхти структурою. Час показав, що найчастіше вони приєднувалися до гайдамаків [2, 34].

Чи існував на той час самостійний Лисянський деканат, як у 1765 р., не відомо, проте за візю 1741 р. ці шість церков відносилися до Корсунського деканата. Всі вони були дубовими, без полів, без огорожених погостів; парафіян мали по 35 дворів. Священики не мали якогось конкретних земель, проте вільно їм було орати і косити за звичаєм того часу, де і скільки потрібно [4, 320].

Тим часом, після чотирьох місяців після поставлення 22 вересня 1722 р. Варлаам Вантанович прибув на свою кафедру в м. Київ [3, 157]. Приниження в Синоді титулу київського архіпастера, не без волі на те імператора Петра I, відразу знайшло свій відгук в розділеній між різними ворогуючими країнами (Росією, Польщею і Туреччиною) Україні.

У 1723 р. помер власник м. Лисянки Александер Ян Яблоновський. Маєтком стала управляти його дружина-вдова Теофіла Сенявська з сімейної резиденції в Ляхівці, що на Волині. Від шлюбу вони мали дочок: Маріану Вієлопольську та Ядвігу Немирижову і сина Йозефа Александера Яблоновського (1711-1777) [2, 37].

В подальшому, саме за життя князя Йозефа Александера Яблоновського, який у 1729 р. стає власником Лисянського староства, внаслідок успішної колонізації краю, воно вже складалось із 39 сіл та 3 містечок, а саме Лисянки, Вельхівця та Стебліва [2,13].

З цих підстав Лисянське староство, ще називали «лисянським графством» (1775). При цьому, «Графство Лисянське Князя Господара Яблунівського воеводи Новоградського в воеводствах з Брацлавським і Київським і повіті Звенигородському і Київському в єпархії Київській, що знаходиться в орендному володінні.» платило подимний податок із трьох ключів Лисянського, Стеблівського та Вільховецького [5,12].

22 червня 1724 р. митрополитом Яським Георгієм разом з іншими молдавськими архієреями Вселенського патріархату без погодження з російським Синодом був рукоположений на єпископа Чигиринського і Українського архімандрит Епіфаній (Єпифаній) Ревуцький (? - 1685-1.04.1735), помічник і завідувач канцелярією Київського архієпископа Варлаама Ванатовича [3,90].

До цього, Епіфаній Ревуцький, як монах Козельського монастиря, за свої провини, щодо незгоди з політикою РІІІ, був позбавлений сану та втік за кордон [3, 90,157].

В представленій Епіфанієм грамоті, написаній від імені архієпископа Варлаама Ванатовича на ім'я молдавського митрополита Вселенського патріархату, вказувалось на незадоволення українців виведенням Київської митрополії з-під юрисдикції Константинополя, запровадженням «Духовного Регламенту» та синодального управління, а також низведенням київських митрополитів до сану архієпископів [3, 90, 157].

Крім того, монах Епіфаній заручився підтримкою, як львівського єпископа Афанасія Шептицького так і священиків Правобережної України, які були рукоположені в юрисдикції Вселенського патріархату [3, 90, 157].

Звісно, що митрополит Яський Георгій разом з іншими молдавськими архієреями Вселенського патріархату, під час хіротонії ієромонаха Епіфанія на єпископа Чигиринського і Українського, знали про ці обставини, проте вважали, що землі

Правобережної України в складі Речі Посполитої і на далі знаходяться в юрисдикції Вселенського Патріархату.

Більш того, рукополагаючи в юрисдикції Вселенського патріархату єпископа Епіфанія Ревуцького вони застерегли його від унії і з миром відпустили в Правобережну Україну [3, 90, 157].

В той же час, російська світська і церковна адміністрація вважала так звану «грамоту архієпископа Київського Варлаама Ванатовича» підробленою, а підтримку львівського єпископа та духовенства Правобережної України вдаваною, а тому рукоположення в юрисдикції Вселенського Патріархату на «єпископа Чигиринського і Українського архімандрита Епіфанія Ревуцького», одразу визнали не чинним та об'явили його – «лже єпископом».

При цьому, важливо зазначити, що протягом цілого XVIII ст. російська світська і церковна адміністрація жорстоко переслідувала рух «странствующих» або «диких попів» та його представників, що не визнавали влади Московського патріархату в розділеній Україні, відловлюючи та ув'язнюючи «неканонічних» священників.

В свою чергу, отримавши від ієрархів Вселенського патріархату сан єпископа Чигиринського і Українського, Епіфаній Ревуцький повернувся до Правобережної України, де серед 30 міст і містечок Київського воєводства, власним осідком обрав м. Лисянку, Київського повіту, Київського воєводства, Речі Посполитої [6, 292, 293].

На той час, в Київському повіті, Київського воєводства, місто-фортеця Лисянка було значним за кількістю населення містом, де діяло чотири новозбудовані православні храми – Миколаївський, Успенський, Михайлівський та Георгіївський, а також відновлений Свято-Троїцький православний монастир (1656). При цьому, в Лисянці на той час, ще були відсутні католицькі і уніатські храми, а тон у віросповіданні задавали православні козаки, що повернулись з Запорізької Січі до себе до дому – на лисянщину.

В свою чергу такі міста, як Чигирин, Черкаси, Канів та інші по р. Дніпро, згідно укладеного «вічного миру між Річчю Посполитою та Москвою 1686 р.» мали «залишатися і наділі пустими». З цих підстав, розорений Чигирин, який в свій час був Гетьманською столицею України, не міг стати центром Української єпархії Речі Посполитої.

Не могло стати центром Української єпархії, і найбільше за кількістю населення Південної Київщини – м. Біла Церква чи м. Наволоч, як адміністративний центр Київського повіту, оскільки, там внаслідок державної політики експансії католицизму разом з насильницьким нав'язуванням унії, вже безроздільно панували поляки та діяли католицькі і уніатські храми.

Звісно в м. Лисянка, яка за таких обставин стала центром Українського єпископату, архієпископ Епіфаній відразу розгорнув активну діяльність, де рукоположив при наймі 14 священників і дияконів на парафії, виявляючи при цьому найкращі архіпастирські якості [3, 90, 157].

Новоприбулий архіпастир, також своїми діями вніс сум'яття і в плани уніатських єпископів Володимира і Львова, Речі Посполитої. Останні стали схилити єпископа Епіфанія до унії, на що той категорично не погоджувався, а тому відразу зазнав переслідування зі сторони польської влади та католицького і уніатського духовенства [3, 90, 157].

Відчувши на Правобережній Україні шалений тиск, як польської влади так і католицького та уніатського духовенства, а також бажаючи заручитися підтримкою своїх одновірців, які підтримували українську ідентичність у вірі на території Гетьманщини, Епіфаній Ревуцький приїхав до м. Києва (Російська імперія). Тут він був заарештований, як «лже єпископ» і за указом Синоду засланий до Соловецького монастиря, з якого з часом втік [3, 90, 157, 158].

Взагалі за своє життя Епіфаній Ревуцький неодноразово ув'язнювався російською владою, але кожен раз тікав із в'язниць. Відомо, що він служив у межах Вольностей Війська Запорізького. Під час чергового заслання до Сибіру в 1733 р. закутого у кайдани єпископа Епіфанія у лісі відбили від варті російські козаки-старобрядці і сховали на

Гомельщині, у Ветці – одному з центрів старообрядства. Проте у лютому 1735 р. російські війська за наказом імператриці Анни Іоаннівни оточили Ветку, а єпископа Епіфанія знову було заарештовано. Помер він у в'язниці Київської фортеці 1 квітня того ж року, похований біля церкви Святого Феодосія в Києво-Печерській фортеці [3, 90, 91].

Зазнав переслідування і Київський архієпископ РПЦ Варлаам Ванатович, який після завершення 25 листопада 1730 р. судового розслідування, був позбавлений архієрейського сану і священства. У званні простого монаха за «повелением» імператриці Анни Іоаннівни Варлаам Ванатович був засланий «на неисходное жительство» в Кирило-Бідозерський монастир Новгородської єпархії (тепер м. Кирилов), куди він виїхав 28 листопада 1730 р. Група київських ігуменів, що прибули до Москви разом з архієпископом, були усунуті із займаних посад [3, 159].

Разом з тим, якщо подивитись на факт створення Українського єпископства Епіфанієм Ревуцьким з центром в м. Лисянці з позиції сьогодення, тобто існування незалежної автокефальної Православної Церкви України (2019), то автор вважає, що для частини тодішнього українського духовенства це була фактична незгода з актом 1686 р. Вселенського патріархату в Константинополі про тимчасову передачу Київської митрополії Москві. Більш того, це був дієвий крок до відновлення Київської митрополії під юрисдикцією Константинопольської Матері-Церкви в розділеній сусідніми державами Україні, через створення окремого Українського єпископства!

11 жовтня 2018 р. Вселенський патріархат, скасував цей акт від 1686 р. про тимчасову передачу Київської митрополії Москві. Відтоді діяльність РПЦ (УПЦ МП) на території України визнана неканонічною.

Тому створення в 1724 р. Українського єпископства на чолі з Епіфанієм Ревуцьким в центром в м. Лисянці, саме після анексії Київської митрополії Московською патріархією у 1686 р. та приниження в 1722 р. в Синоді титулу київського архієпископа, звісно було оцінено РПЦ, як неканонічне, незважаючи на те, що це відбувалось на теренах Правобережної України, що входила до складу іншої держави – Речі Посполитої.

Тим більше, що після розпаду Російської імперії, Вселенський Патріархат окремим Томосом від 13 листопада 1924 р. для надання автокефалії Польській церкві оголосив акт 1686 р. неканонічним і не чинним! [3, 82].

За таких, обставин лисянське козацтво звернулося з проханням до Священного Синоду ПЦУ щодо розгляду питання відносно: «канонізації і приєднання до лику святих святителя Епіфанія Ревуцького – єпископа Чигиринського і Українського».

Крім того, лисянське козацтво окремо просить Священний Синод ПЦУ розглянути питання про початок відродження Свято-Троїцького монастиря ПЦУ (1656) на вул. Нагірній в смт. Лисянка, Лисянської ТГ, Звенигородського району, Черкаської області, з яким тісно пов'язана таємниця перепоховання у 1664 р. видатного Гетьмана України Богдана Хмельницького та його сина, полковника Тимоша Хмельницького, збудованого на місці родового маєтку, осадчого і громадянина Лисянки – Михайла Хмельницького!

Також лисянське козацтво, звісно в межах заходів спрямованих на визволення від впливу та наслідків комуністичної ідеології в усіх сферах життя нашої країни та увіковічення в липні 2024 р. 300 річчя цієї видатної загальнонаціональної події на державному рівні, звернутись з офіційною заявою, а також через газету до Голови Лисянської ТГ А.П. Проценука та всіх депутатів селищної ради, щодо перейменування вул. Тракторної в смт. Лисянка, на вулицю на честь Єпископа Епіфанія Ревуцького з відповідним громадським слуханням та планування робіт щодо її впорядкування.

Віriamo, що у липні 2024 р. Блаженіший Митрополіт Київський і всієї України Епіфаній, особисто звершить освячення престолу і храму на честь Покрови Пречистої Богородиці ПЦУ в смт. Лисянка, Звенигородського району, Черкаської області та Божественну літургію з хресним ходом в ньому на честь 300 річчя з дня створення Українського єпископства на чолі з Епіфанієм Ревуцьким.

Мине час, і в майбутньому на Монастирській горі в Лисянці з'явиться православний храм, музейний комплекс на честь роду Хмельницьких, до якого прийдуть

поклонитися тисячі людей з усього світу. А наша Лисянка, «як земля Богдана і Тараса духовна велич України», яка історично в 1724 р. була центром відродженого Українського єпископства ВП на Правобережній Україні в Речі Посполитій була, є і завжди буде залишатися козацьким форпостом захисту української державності та права на свою автокефальну ПЦУ, як найвищої національної мети і цінності українського народу!

Слава Ісусу Христу! Слава Україні! Слава ЗСУ! Слава УРК! Разом до Перемоги!

Використанні джерела:

1. Чухліб Т. Річ Посполита та її політика щодо України у другій половині XVII-XVIII ст. // *Край козацький: довід, з історії Лисяниці*. – К., 2004. – 408 с. .
2. Гаврилюк О. Лисянка – велич українського духу. – В.: ПП Сергійчук М. І., 2020, – 592 с.;
3. *Історія Української Православної Церкви* / Дмитро Гордієнко, Віталій Клос, Юрій Мицик, Ірина Преловська; худож.-оформлювач М.С. Мендор. – Харків: Фоліо, 2018. – 244 с.: іл. – (Великий наук, проект)
4. *Сказання о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся* / Собрал Л. Похилевич. – Біла Церква: Видавець О.В. Пшонківський, 2009. – XXII+642 с.: 8 іл.
5. Гаврилюк О. *Козацький літопис (2005-2021)*. – Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2021. – 480 с.
6. *Черкащині: історія краю та його людності*/ За ред. В.В. Масненка, В.Т. Поліщука. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2017. – 698 с.

Примітка: стаття О. Гаврилюка. «Єпископ Епіфаній Ревуцький і місто Лисянка» (до 300 річчя створення Українського єпископату Речі Посполитої з центром в м. Лисянка на чолі з єпископом Епіфанієм Ревуцьким) на даний час опублікована в газеті *Понад Тікчем* від 14 січня 2023, № 2 .– С.4 та 21 січня 2023 р. № 3 – С.4; Збірник матеріалів Другої обласної історико-краєзнавчої конференції «Персональний вимір історії Черкащини» за напрямком «Видатні постаті України в історії Черкаського краю» від 15 березня 2023 р.

Поштова адреса: Гаврилюк Олександр Миколайович, 02002, м. Київ, вул. Ованеса Туманяна 15-А, кв. 580, тел. моб. 067 932 17 48; gavruluk.olexandr@ukr.net